Milota Zelinová Gaceková

Oneskorené otváranie tvorivej dielne Mikuláša Gaceka

Keď prezerám otcovu literárnu pozostalosť a bohatú korešpondenciu, objavujem v nej veľmi veľa vecí, ktoré doteraz neboli nahlas vypovedané. V otcových zápiskoch nachádzam odpovede na mnohé otázky, sú tam odpovede na otázky, ktoré dostával ešte počas života, ale niektoré sa zjavili až po jeho odchode.

Pýta sa aj spisovateľ Anton Hykisch, v recenzii na moju knihu *Mikuláš Gacek. Päť osudových návratov.* Recenzia vyšla v Slovenských pohľadoch číslo 5 z roku 2018: „Napísal a vydal spomínané *Sibírske zápisky*, dostal za knihu krajinskú literárnu Štefánikovu cenu, priatelí sa s Krčmérym, Nádašim Jégém, brilantne preložil Kuprinovu novelu *Sulamit*, no ďalšie knihy Gacek nenapísal. Prečo?“

Túto istú otázku položil otcovi Ján Poliak hneď v úvode rozhovoru, ktorý s ním robil krátko pred otcovou smrťou, koncom roka 1970, v Domove spisovateľov v Budmericiach. Nahrávku som objavila v archíve Literárneho múzea v Martine, a tak som sa mohla takmer po päťdesiatich rokoch započúvať do otcovho hlasu, pripomenúť si krásnu slovenčinu, mäkko plynúcu z jeho úst. Pod názvom *Návrat z anabázy* s podtitulom *Posledný rozhovor s Mikulášom Gacekom* bol v Literárnom týždenníku číslo 9 v roku 1992 uverejnený. Je smutné, ale pre tú dobu príznačné, že rozhovor, hoci pochádzal ešte z novembra 1970, mohol byť uverejnený až o 22 rokov.

Ján Poliak sa otca pýtal, prečo po *Sibírskych zápiskoch*, ktoré mali veľký ohlas medzi čitateľmi aj priaznivú reakciu kritiky, už nijakú inú knihu nenapísal, či celkom prestal písať, alebo v čase, ktorý uplynul, stále tvoril. Otec odpovedal:

„Ťažko to nazývať literárnou tvorbou v takom zmysle, ako sa to všeobecne chápe. *Sibírske zápisky* vznikli v životnej vrave, v boji o slobodu a boli to záznamy zo skutočnosti. Spracúvať som ich začal len neskôr, po pätnástich ro-

koch, ako sme sa z tej veľkej anabázy zo Sibíri vrátili. To bol tridsiaty šiesty rok. Kým som si ja potom usporiadal myšlienky a zmohol sa na nejakú tvorivú prácu, prišli roky 1937, 1938, a to sa už nad našimi hlavami začali zberať chmáry nových, ťažkých, osudových udalostí, keď bolo treba čosi zachovať, to, čo sme mnohými obeťami, krvou vydobýjali a o čom hovoria *Sibírske zápisky.*

Tu som si často uvedomoval, že existuje dvojaká metóda literárnej tvorby. Osvojil som si to z Henriho Bergsona. Keď píše spisovateľ prvej kategórie, pohybuje sa v oblasti pojmov a slov. Spoločnosť mu poskytuje myšlienky už vypracované jeho predchodcami a uložené v reči. On ich novým spôsobom kombinuje. Táto metóda dáva výsledok viac alebo menej uspokojivý, no nejaký výsledok vo vymedzenom čase vždy dá. Stvorené dielo bude azda aj originálne a silné. Ľudské myslenie ním bude často aj obohatené, ale bude to jednako len prírastok ročného dôchodku. Spoločenský rozum bude naďalej žiť z tej istej zásoby, z tých istých hodnôt. No existuje aj druhá metóda tvorby, tvorby ctižiadostivejšej, oveľa menej bezpečnej. Je to metóda tvorby, ktorá nie je schopná povedať, kedy vydá svoje ovocie, či ho vôbec niekedy vydá. Súvisí s tým, že sa spisovateľ pohrúži z roviny rozumovej a spoločenskej až do istej polohy duše, z ktorej priamo pramení potreba tvoriť. Takéto nutkanie pocíti duch, v ktorom sa v celej plnosti prejavila čo len raz v živote a jednostaj trvá, existuje tá jedinečná emócia, popud alebo impulz, ktorý vzišiel zo samej hĺbky veci. Aby si mu bol splna poslušný, musel by si ukúvať nové slová, tvoriť novučičké myšlienky. A to by znamenalo vzdať sa zrozumiteľného vyslovovania, a teda aj písania. Spisovateľ sa takto pokúsi uskutočniť neuskutočniteľné. Pôjde za prostou emóciou, formou, ktorá tuší svoj obsah. Ak dôjde svojho cieľa, obohatí ľudstvo myšlienkou, ktorá bude schopná vziať na seba novú tvár pre každú generáciu, obohatí o kapitál, prinášajúci úroky donekonečna. Bolo by vrcholom trúfalosti, keby som sa zaraďoval do tejto druhej kategórie hľadačov svojského slova novej krásy a hlbinnej, priepastnej závažnosti. Aj keď boli v akejsi embryonálnej podobe takéto nábehy, náznaky, najmä po *Sibírskych zápiskoch*, zmrazili ich osudové historické zvraty rokov 1938 – 1945. Čo ostalo z tých veľkých predsavzatí, sú iba trosky, rozbitej duše črepiny. Ale aj napriek všetkým sklamaniam sú klady a výdobytky, ktoré ani hrdza nezožerie, voda neodplaví, oheň nespopolní. Že som si sťa nedobytný hrad zachoval kvetnatú a usmievavú ríšu svojej asketickej samoty. Sám som si najvyšším sudcovským aj trestajúcim fórom. V snahe po umeleckom stvárňovaní svojho duševného sveta predovšetkým."

K otázkam tvorby sa otec často vracal v úvahách zachytených v zápiskoch, ktoré si robil celý život, ale aj v korešpondencii s priateľmi. Mával pochybnosti, či to, čo píše, bude pre čitateľov zaujímavé:

„Mám plánov na diela až do konca svojho života, a ak mám niekedy trpké chvíle, keď takmer kričím zúrivosťou, prichádzajú aj iné, keď sotva zadržiavam radosť. Čosi hlboké a prerozkošné zo mňa prekypuje a prudko vytryskuje, ako žriedlo duše. Cítim sa unášaný a celý opojený vlastnou myšlienkou, ako keby do mňa prenikali vnútorným okienkom prúdy teplých vôní. Nedôjdem nikdy ďaleko, viem, čo mi chýba.

Všetko musí smerovať k jedinému cieľu: prekonať, preinačiť, pretvoriť život, prevychovať človeka. Z egoistu, vykorisťovateľa, parazita vychovať altruistu. Dlhá je to cesta. Vyznávači tohto smeru, idealisti, ba fanatici novej viery si zaumienili túto cestu skrátiť, ako je len možné. Vidím vás, záhradníkov, starostlivo obrezávajúcich divé výhonky stromu, aby neprekážali pekne sa rozrastajúcej korune, aby strom súmerne rástol a dužnel.

Keby sa mohlo stať podľa môjho priania, chcel by som písať o živote, ktorý sa mení, alebo o ľuďoch, ktorí majú plány, ako tento život zmeniť. Aj v *Sibírskych zápiskoch* boli podnety na zmenu.

Keď sa mi v ume odohrával kryštalizačný myšlienkový proces pri prekladovej práci, aj pri skromnej vlastnej tvorbe, slovenčina mi bola najvernejším nástrojom inšpirácie. Rodné slovo vždy pohotové a svieže ako jarný úsvit otváralo horizonty, zjemňovalo cit pre krásu, napĺňalo dušu požehnaným nepokojom neustávať, kým čo len približne nedosiahne jadrnosti aj lapidárnosti ľudových porekadiel, výstižnosti a vzletu ľudovej piesne a rozprávky. Ako sa odvďačiť za veľké dary duševnej rozkoše, čo ma moja materinská reč tak štedro oblažovala v živote, za bezpečný azyl viery v dňoch ťažkých skúšok a ponížení? Len ešte raz sa dať do roboty pokornej a milej s celou roztúženosťou duše skrehnutej, oživenej uzdravujúcimi žriedlami rodného jazyka, ešte raz sa oddať veľkému dielu ľudí dobrej vôle a mocnej, veľkej viery, aby na našej zemi bolo viacej svetla, viacej radosti zo života. Jednoducho – píš! Píš tak, akoby si z duše rozprával s najmilším priateľom, najlepším človekom, pred ktorým by si nič nechcel tajiť, ktorý všetko chápe, všetko uhádne z pol slova. V prostote slova je najväčšia múdrosť. Porekadlá, piesne sú vždy krátke, a múdrostí, citu je v nich na celé knihy. Nijaká životná situácia nie je taká hrozná, aby sa jej neuľavilo chvíľkovou prestávkou, v ktorej duša esteticky rozjíma o neblahej situácii.

Niektoré slová pri štylizácii vety odskakujú ako nepotrebný balast a nikdy sa nevracajú, iné ostávajú, prevracajú sa a obracajú naruby niekoľko ráz, kým necítim, že slovo je na svojom mieste.

Kráčaj napred, neobzeraj sa dozadu ani dopredu, drv kameň ako nádenník s hlavou sklonenou a s tlčúcim srdcom stále a stále! Keby som sa zastavil, umrel by som od neuveriteľnej únavy a ochabnutosti mysle...“

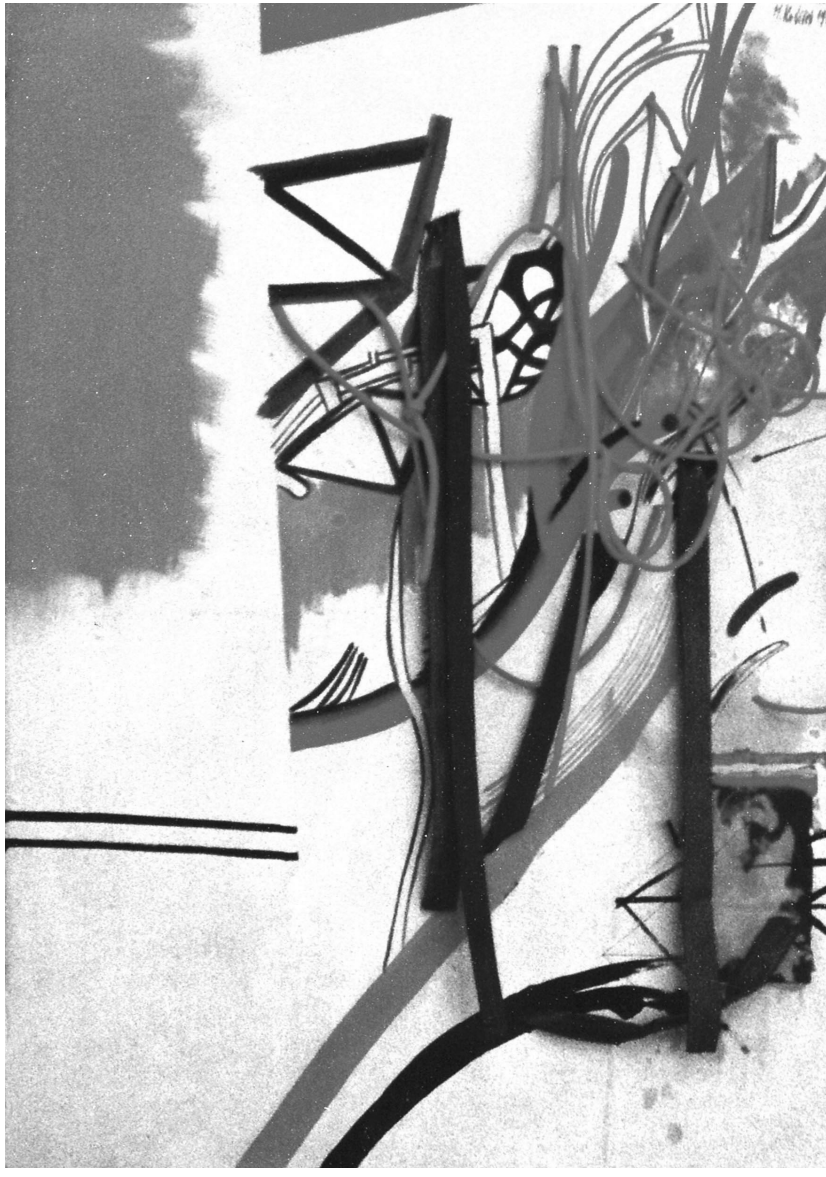

Milan Kubíček: Princezná Margaréta prechádza cez artériovenózne cesty do Španielska, kombinovaná technika, 1970

Nie je to celkom tak, že by otec po vydaní *Sibírskych zápiskov* ďalej netvoril... Pred vojnou napísal dielo pod názvom *Ipsa vita – Život v umení ruských klasikov (od Puškina po Čechova).* Kniha mala vyjsť v edícii Umenie, odovzdal ju do vydavateľstva Matice slovenskej v roku 1944. Práca bola vysádzaná, ale ako v zápiskoch otec píše, „vydanie prekazili prevratné udalosti konca druhej svetovej vojny".

Po návrate z gulagu v roku 1955 si zapisuje: „Píšem aj Fraňovi Štefunkovi (napísal mi nadšený list o rukopise mojej knižky *Život v umení ruských klasikov* a navrhoval vec vydať v edícii Tvaru):

‚Ako by som to mal v úvodnom slove vyjadriť, zdôrazniť, že knižočka je akýsi notes, do ktorého si milovník umenia, jeden z tisícich básnikov v duši zaznamenáva myšlienky a skúsenostné prejavy veľkých majstrov, svojich miláčikov... Obávam sa, že kdekto začne vec pitvať: prečo to ten Gacek podáva takto, a nie takto? Prečo neuvádza o tomto a tamtom predmete mienku vševedúcej autority? Stačí, aby niekto tak postavil otázku, a moja dobrá snaha sa ako pošibaná čarovným prútikom premení na zlomyseľnú, záškodnícku, reakčnú. Text knižky som po takom časovom odstupe ešte raz dôkladne precúdil, aby myšlienky boli čo najzrozumiteľnejšie, najjasnejšie vyjadrené. Teraz sa už aj ja kloním k presvedčeniu, že by kniha práve v tejto forme mohla dosiahnuť určitý cieľ – nedať ľuďom tvorivej umeleckej práce utonúť v marazme každodenného hryzoviska, šíriť horizonty, dvíhať úroveň nášho kultúrneho života k vyšším métam. Všetky citáty autorov, ktorých uvádzam, smerujú k hlavnej myšlienke – každá umelecká tvorba sa má dať ovplyvňovať životom, tvoriť pre život, zavrhovať »art pro artizmus«. V úprimnosti ducha... To ja chápem! Časy boli ťažké. Okolnosti nútili ľudí uzavierať sa, mravy zosuroveli. Bolo ohrozené všetko – najvzácnejšie hodnoty národa, jeho duchovná podstata. Bolo dobre, keď mal národ v tom chaose svetielka v temnotách. A mal ich!'"

V liste, ktorý otec napísal Jankovi Borodáčovi po návrate z lágrov v ZSSR, píše tiež o tejto knihe: „*Mal som hotovú prácu* Život v umení ruských klasikov, *ešte v roku 1944 mala vyjsť v edícii Umenie, redigoval to Dr. Cincík. Kniha bola už vysádzaná, ale potom, v roku 1945, po mojom odvlečení do ZSSR, sadzbu rozmetali, ostal len rukopis.*

Práca sa dostala do Krásnej literatúry, ale redaktorka patričnej edície Zora Jesenská mi v roku 1955 rukopis vrátila s lakonickou poznámkou, že keby sa práca vydala vtedy, roku 1944, bola by mala v istom zmysle priebojný, pokrokový význam, dnes už nemá, bolo by ju treba rozšíriť. ‚Nemôžeme to vydať, napádali by nás...'"

Eva Maliti-Fraňová v knihe *Tabuizovaná prekladateľka Zora Jesenská* (Ve-

da 2007) sa zmieňuje o tejto otcovej práci: „História literárnovednej rusistiky uchováva aj fakt, že keď sa Gacek vrátil z vyhnanstva, uvažovalo sa nanovo o vydaní jeho odborného diela *Ipsa vita – Život v umení ruských klasikov (od Puškina po Čechova)*, ktoré napísal roku 1944 a plánoval vydať v Matici slovenskej, no jeho plány zmarili ťaživé okolnosti. Jesenská sa o diele v roku 1955 vyslovila nejednoznačne. (Ako je uvedené vyššie.) Dnes by ju bolo treba rozšíriť, prepracovať. To sa však nestalo, a tak dnes dielo v rukopise uchováva Archív literatúry a umenia SNK v Martine."

Nie je úplne pravda, že „to sa však nestalo". Ako otec píše v liste Štefunkovi, knihu po návrate z gulagu v roku 1955 prepracoval, mal ju pripravenú do tlače, pravdepodobne prispelo k tomu aj vyjadrenie šéfredaktorky Z. Jesenskej, že v tom čase nevyšla.

Ďalšou otcovou pôvodnou prácou bola rozsiahla spomienková črta *Rovesník*, ktorú začal písať v roku 1957 pre pripravovaný zborník *Jégé v kritike a spomienkach.* Požiadalo ho o to Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. Vysádzaný text *Rovesníka* na zásah tlačového dozoru vtedajšieho režimu bol zo zborníka vyradený a ostal len v rukopise. Úryvky z týchto spomienok vyšli až v roku 1966 v Slovenských pohľadoch.

Na dokreslenie celej „kauzy" okolo vydania alebo skôr nevydania *Rovesníka* v zborníku o Jégém pridávam otcov zápis z roku 1960:

„Julo mi priniesol z Bratislavy rukopis *Rovesníka*. Poštou posielať, to bolo vylúčené. Redaktor vraj mal pre príspevok veľké nepríjemnosti, lebo ho chcel dostať do zborníka. Listy, ktoré som posielal z Kubína, mu vraj prichádzali cez pražskú cenzúru! Rukopis bude voľakedy príznačným dokumentom doby, ktorá strpela len čiastku pravdy. Bude v ďalekej budúcnosti, o dvadsať či päťdesiat rokov, zaujímavou vecou (pre literárneho historika?) zistiť, kto porobil na margo stránok poznámky: nedať, dať, ale len obsah..." Do dnešného dňa sa to nepodarilo zistiť, ale pokúsim sa o to.

Keď sa dostal otcovi do rúk hotový zborník o Jégém, podrobne si ho prečítal a našiel v ňom mnoho úryvkov z *Rovesníka*, ale, samozrejme, jeho meno nebolo nikde uvedené. „Celý zborník sa končí slovami redaktora Vladimíra Petríka ‚Veritas vincit!' Pravda víťazí! – symbolika, náhoda, či zámer? Štúrovo *Slovanstvo a svet budúcnosti*, napísané pred sto rokmi, ešte dnes neuzrelo svetlo sveta. Koľko desaťročí bude môj pôvodný *Rovesník* čakať v karanténe?"

Rovesník „čakal v karanténe" skoro štyridsať rokov, bol vydaný až po otcovej smrti v roku 1995 pri príležitosti stého výročia jeho narodenia. Podľa otcovho rukopisu text spracovala a do tlače pripravila moja sestra Zora Kramerová,

rod. Gaceková. Literárny vedec Vladimír Petrík v odporúčaní pre vydavateľa okrem iného napísal: „Cenzúra tento príspevok vyhodila, hoci už bol v korektúrach. Bola to veľká škoda, pretože patril v zborníku medzi najlepšie. V podstate má charakter umelecky vypracovanej eseje. To znamená, že okrem toho, že presne vystihuje charakteristické črty Jégého, spisovateľa i človeka, má sám osebe nemalú literárnu hodnotu. Vydanie *Rovesníka*, ktoré vrelo odporúčam, bude aktom Gacekovej rehabilitácie, jubilejným gestom a zároveň záslužným činom obohacujúcim spomienkovú literatúru i literatúru o významnom oravskom spisovateľovi Ladislavovi Nádašim."

Kniha vyšla vo vydavateľstve Petra Hubu s podporou Mestského úradu v Dolnom Kubíne. Do *Rovesníka* na prvú stranu napísal spisovateľ, prekladateľ, otcov priateľ a spolupracovník Rudolf Klačko:

„A čo by sa všetci naši sochári dali dovedna, nevykrešú báťovi Jégému taký pomník, aký mu vykresalo tvoje majstrovské, požehnané pero! Bodaj by nám naukladalo ešte tisíce riadkov – brázd na roli túžiacej po takých oráčoch!... A túto perlu zakázali nežičlivé ústa."

Ďalším dielom okrem *Rovesníka* bola kniha *Surová býva vše pravda života... Denníkové zápisky z rokov 1937 – 1944.* Knihu pripravila na vydanie tiež sestra Zora Kramerová a vyšla vo vydavateľstve Petra Hubu v roku 1996.

V knihe je namiesto úvodu otcova úvaha: „Mám mnoho nespracovaného materiálu, surovizne... A tu sme pri podstate veci: Kto nám povie, či je to pre tých, čo po nás prídu, práve v takejto surovej podobe nie najžiaducejšie? Akýsi inštinkt ti vraví – patina bezprostredného zážitku, peľ chvíle má určitý pôvab. Treba rozlišovať to, čo sa dá povedať teraz, a to, na čo publikum nie že by nedozrelo, ale na čo pre iné starosti ani nemá kedy."

Literárny kritik Jozef Melicher v článku *Denníkové zápisky ako román* (Romboid č. 4, roč. 32 z roku 1997) na margo knihy *Surová býva vše pravda života...* napísal:

„Zora Kramerová v úvodných poznámkach síce uvádza, že Mikuláš Gacek opisované deje a udalosti nehodnotí, len akoby zboku, zo strany pozoruje, zaznamenáva, avšak pri pozornom čítaní nám nemôže uniknúť ani osobný postoj zapisovateľa. Z úvahových digresií ľahko dešifrujeme aj jeho kritickosť voči nešvárom ‚samostatného štátu' a hlboký záujem o blaho národa v akejkoľvek politickej konštelácii s akcentom na slovenskú štátnosť.

Odhliadnime od týchto osobných postojov, skrývajúcich skôr filozofický než estetický moment a vnímajme zápisky ako plody talentovaného spisovateľa, schopného kultivovane vtlačiť bezprostrednému zážitku umelecký, poetický pôvab. S údivom zisťujeme, že máme pred sebou zlomky beletrizovaných,

takmer románových záberov o dobe i osobnostiach, len škoda, že bez hlbšej charakterizačnej, motivačnej a sujetovej štruktúry.

Autor sa s akousi defetistickou nostalgiou zmieňuje o svojich nerealizovaných literárnych ambíciách, o nenapísanom románe, ktorý od neho, veriac v jeho talent, očakávala i matka, aby vzápätí vyslovil ospravedlnenie, že najkrajšie roky ‚rozihranej fantázie' prežil na vojne, v zajatí (odtiaľ *Sibírske zápisky*) a potom – ‚pred bránami literatúry roky stál v posvätnej hrôze, len zďaleka sa díval do jej čarovných záhrad, neopovážiac sa vstúpiť'" (s. 60).

„Naozaj, úsečnosť, nedopovedanie, náznak – to sú základné znaky jeho denníkových záznamov, ktoré umožňujú rozvíjať čitateľskú fantáziu, nútia uvažovať o dobe i o ľuďoch alebo hľadať aj odpoveď a vysvetlenie v iných, najmä dobových prameňoch.

Literárnu obec zaujmú predovšetkým postrehy zo zákulisia spisovateľských a novinárskych kruhov, časté dobromyseľné i ironické prekáračky. Popri týchto neraz pichľavých pohľadoch do sveta umeleckej ‚smotánky' Mikuláš Gacek jednoznačne pranieruje novodobých zbohatlíkov, arizátorov, členov správnych rád, ktorých obviňuje z nedostatku národného idealizmu.

O jeho dokumentárnej spoľahlivosti sa nepochybovalo ani v oných vojnových časoch. Kládla sa nad beletristickú rozvravenosť: ‚Gacek si každé slovo premyslí. Čo napíše, to sedí. Gacek je veľký škrupulant. Uvidíš, kým žije, nič nevydá. Stále má notes pri sebe a zapisuje si každý trefný výraz'" (s. 54).

■

Významná bola otcova prekladateľská tvorba. Z angličtiny preložil v roku 1936 knihu H. G. Wellsa *Prví ľudia na mesiaci*, ale venoval sa predovšetkým prekladom z ruštiny. Hneď po návrate z ruských légií, na jeseň roku 1920, sa pustil do prekladania. Už v roku 1921 mal uverejnené prvé preklady v Národných novinách, Besednici a inde. Na konci roka 1925 poslal otec do Slovenských pohľadov preklad Kuprinovej *Sulamit* a Štefan Krčméry mu napísal: *„Veruže som sa potešil. Samé dielo je zaujímavé, až brilantné... čo ma väčšmi potešilo, je Váš preklad, Váš štýl. Chcel by som Vás objať. Úfam sa, že sa mi stanete výdatným a vzácnym spolupracovníkom."* Krčméryho pochvalné slová o jazyku a štýle boli pre otca veľmi povzbudzujúce.

V spomínanom rozhovore s Jánom Poliakom otec hovorí aj o prekladaní: „S ruštinou som sa zoznámil tam, v Rusku. Najprv v zajatí a potom v légiách. Celkom prirodzene žil som uprostred tohto veľkého národa. K literatúre som mal už od detstva spontánny vzťah. Bolo prirodzené, že som si vyberal diela, ktoré predovšetkým mne lahodili, ktoré ma niečím pútali a priam uchvátili.

Mojím veľmi obľúbeným autorom bol Čechov, aj som ho veľmi rád prekladal. V tejto prekladateľskej práci hádam nebolo takého diela, ktoré by som preložil na objednávku. Všetky som si sám vyberal.

Keď som sa o prekladoch rozprával s Jankom Borodáčom, skôr som mu ja navrhoval, čo by bolo dobre preložiť pre divadlo. Videl som napríklad Vassu Železnovovú v pražskom Národnom divadle, tak som navrhol, poďme toto. A on sa hneď oduševnil, chytil sa toho. Keď som už bol v Moskve, tak tam som na scéne Malého divadla videl napríklad hru *Vlci a ovce*. To som mu tiež navrhol. Keď som sa s ním párkrát takto dohovoril, potom som už akosi naisto prekladal. Preložil som všetky Čechovove diela, všetky dramatické diela Gorkého, a trochu potom ma aj zamrzelo, keď som sa po desiatich rokoch vrátil a zistil som, že zavrhli moje predošlé preklady, hoci keď som ich neskôr porovnával s tými novšími, mohli by ešte obstáť aj tie. Bol by som si ich poopravoval. Veď slovenčina sa ustavične vyvíja, to je istá vec, že preklady zastarávajú. Napríklad do Gogoľovho *Revízora* som vložil toľko práce, a predsa ho potom znovu preložili. Vysvitlo, že Ján Mihál urobil v Slovenskej reči rozbor, podľa ktorého ten novší preklad po dvadsiatich rokoch nebol na vyššej úrovni ako ten môj starý."

Otcov preklad *Sulamit* vydala Matica slovenská aj knižne v roku 1934 a literárna kritika na ňu reagovala pochvalne. Literárny historik a kritik Ján Marták napísal: „Ba Kuprin nepokladá sa ani za majstra štýlu, hoci po prečítaní slovenského prekladu neverili by ste tomu. A tu treba vyzdvihnúť prekladateľské umenie Gacekovo, jeho skvelý štýl a vysokú rečovú kultúru. Takúto *Sulamit* dal nám Gacek a jeho zásluhou môžeme z tejto knihy vychutnávať krásu svojej materčiny."

Od tých čias začal otec dostávať literárne rukopisy, aby ich jazykovo upravil, vycibril (napríklad prvotinu Ivana Stodolu *Náš pán minister, Čítanku pre meštianske školy* a ďalšie).

Bol jeden z prvých, čo chcel priblížiť slovenskému čitateľovi Štúrovo dielo *Slovanstvo a svet budúcnosti*, preložil ho v rokoch 1928 – 1929 podľa druhého vydania ruského prekladu (ruský originál dostal od J. Škultétyho a porovnával ho s nemeckým prekladom). Matica slovenská v Edícii študujúcej mládeže vydala výber zo spisov Ľ. Štúra a v ňom aj niekoľko úryvkov z otcovho prekladu v Slovenských pohľadoch z čísla 7 – 8 roku 1934. V archíve sa zachoval prípis z 10. decembra 1943, v ktorom Matica slovenská oznamuje, že dielo vydá. Ale jeho vydanie prerušili udalosti okolo konca druhej svetovej vojny. Text bol už vysádzaný, niekoľko unikátnych exemplárov spisu sa v Matici slovenskej zachovalo. Dielo malo aj s prekladateľovou poznámkou 124 strán veľ-

kého formátu. Otec spomínal, že v roku 1955, po návrate zo sovietskych lágrov, mu z literárneho archívu Matice slovenskej darovali jeden takýto pekne viazaný exemplár (LA MS, 594).

Na margo otcovho prekladu Štúrovho diela *Slovanstvo a svet budúcnosti* Adam Bžoch, ktorý v roku 1993 toto dielo preložil, v predslove napísal, že Gacekov preklad bol brilantný.

Roku 1942 začal prekladať Šolochovov *Tichý Don*, mal hotových 22 kapitol. V liste Zore Jesenskej z novembra 1942 napísal, že dielo prekladá. Preklad ponúkol Matici slovenskej, hoci prejavili oň záujem aj vydavateľstvá Tranoscius a Kompas. Tajomníkovi Matice slovenskej a redaktorovi Prekladovej knižnice J. Martákovi napísal, že v sovietskej produkcii za posledných dvadsať rokov nepozná nič typickejšie, umelecky zrelšie a myšlienkovo hlbšie. Vojnové udalosti mu znemožnili dokončiť preklad a dielo vydať. V roku 1950 preložila *Tichý Don* Zora Jesenská...

Otec často dostával listy, ktoré vyzdvihovali prekladateľský štýl a obdivovali krásu jeho slovenčiny. Zora Jesenská v roku 1942 píše: *„Keď som bola ešte mladá a hlúpa, myslela som si, že je slovenčina nie taká reč, čo by mohla zachytiť celú krásu diela svetovej literatúry, a čeština, zdalo sa mi, tak veľmi, veľmi nad ňu vyniká! Až keď som potom čítala Gacekove preklady, uvedomila som si, že i po slovensky sa dá pekne povedať čokoľvek na svete.“* Po návrate z Kazachstanu mu Zora Jesenská v liste z roku 1958 okrem iného píše: „Nemám takú zlú pamäť, aby som nevedela, že ste mi kedysi pri mojich začiatkoch ochotne radili, aby som nevedela o Vašom význame v dejinách prekladateľstva.“

V jazykovednom časopise Slovenská reč (ročník V, číslo 7 – 8, 1936/37) Ján Smrek v článku *O kráse rodnej reči* chválil kultivovanosť otcovej reči a jeho štýl: „Žeby sme my už nevedeli to čo Kukučín a iní z predošlých pokolení? Prosím, vezmite si do ruky takú knihu, akou je Kuprinova *Sulamit* v preklade Mikuláša Gaceka. Budete ju čítať v očarení.“

V tom istom časopise v úvodníku *Budúcnosť slovenčiny* na strane 188 píše jazykovedec Henrich Bartek: „Škoda, že väčšina prekladov do slovenčiny trpí rečovými suchotami a ani zďaleka nevystihuje umeleckú reč originálu, ba často preklady u nás sú skôr nevítaným balastom ako dobrodením literatúry. Málo máme takých prekladateľov, ako je Mikuláš Gacek, z ktorého prekladov potešiť sa môže i básnik, lebo toľko je v nich nových zvratov, obrazov, porovnaní, akých sme doteraz v slovenčine nečítali. I reč je hladká, plynná, bez kostrbatosti! Takýmto smerom treba ísť a slovenčina v krátkom čase okrem svojich vlastných domácich fondov rozmnoží sa i tými jazykovými kvalitami, čo si stvorili spisovatelia v iných jazykoch.“

Dostávam sa k ďalšej kauze, ktorá prispela k tomu, aby sa zabránilo otváraniu otcovej tvorivej dielne. Odohrala sa ešte pred jeho príchodom zo zajatia. V zápiskoch, ktoré si otec robil aj po návrate z gulagu, som sa dočítala: „Myslím s pocitom horkosti na kategorickú výzvu redakcie Smeny *Odstrániť z našich divadiel preklady M. Gaceka*, uverejnenú 11. januára 1955, keď bol prekladateľ za ostnatým drôtom v Strednej Ázii a nemohol sa ani len brániť proti obvineniam z nečestných skutkov – falšovania pôvodného textu ruských a sovietskych klasikov" (*Zápisníky*, s. 66).

Po dlhom čase som si znovu prečítala článok a bola som z neho znechutená a skľúčená. Koľko zloby, nevraživosti, podlosti a špiny sa v ňom nahromadilo. Vynorili sa mi otázky PREČO? KOMU MAL ČLÁNOK POSLÚŽIŤ? KTO ešte potrebuje kopnúť do človeka trpiaceho v neľudských podmienkach 5 000 kilometrov vzdialeného sovietskeho lágra, ktorý sa nemôže brániť? Pustila som sa do pátrania, čo tomuto článku predchádzalo, lebo evidentne bol vyvrcholením niečoho.

Všetko sa to začalo premiérou hry *Ujo Váňa*, ktorá bola v Národnom divadle 17. júla 1954 pri príležitosti 50. výročia smrti A. P. Čechova. Kritika nedala na seba dlho čakať a čoskoro po premiére, koncom júla (29. 7. 1954), vyšiel v Smene článok Richarda Blecha *Za pravdivého Čechova* s podtitulom *K premiére Uja Váňu v Národnom divadle.*

Richard Blech sa hneď v úvode rozhorčene pýta, prečo dramaturgia siahla po tomto preklade hry: „Hra je preložená človekom skompromitovaným a dramaturgia, uvedomujúc si to, uvádza len iniciály M. G. To je však len jedna stránka veci. Druhá, o nič lepšia, je tá, že ide o preklad 10 rokov starý, preklad nedivadelný a málo gramotný. Prekladateľ nemal vedomosti o zákonoch divadelného umenia, nemal k Čechovovi vzťah, a preto, prirodzene, preklad *postráda* hĺbku a poéziu Čechovovho slova a myšlienok." R. Blech nepozná nielen Gaceka, ale ani neovláda slovenčinu...

Aká je skutočnosť? Otec sa často vyjadroval na rozličných miestach o svojom obľúbenom spisovateľovi: „S Antonom Pavlovičom Čechovom som začínal. Podnes som nenašiel v ruskej literatúre – a rád sa v nej prehŕňam – spisovateľa, ktorý by mi bol duchovne bližší, príťažlivejší. Jazyková, štylistická stránka ma v ňom zaujala predovšetkým."

Na inom mieste: „Mojím veľmi obľúbeným autorom bol Čechov, aj som ho veľmi rád prekladal."

Richard Blech pokračuje: „Je zaujímavé, prečo dramaturgia Národného divadla siahla práve za touto Čechovovou hrou, v takomto nevyhovujúcom preklade, keď onedlho uvítame na knižnom trhu nový preklad Zory Jesenskej. Má

sa hádam 50. výročie úmrtia A. P. Čechova stať štítom, ktorý zakryje okolnosti, za akých sa hra uvádza? Rozhodne nie! Treba sa ostro postaviť proti neúcte, s akou dramaturgia ND pristupovala k veľkému pokrokovému odkazu A. P. Čechova."

Richard Blech tu obviňuje prekladateľa z neznalosti „zákonov divadelného umenia" a iných vecí, ako keby išlo o debutanta v prekladaní. Absolútne arogantné konštatovanie, v úplnom kontraste s reakciami na otcove preklady z pera popredných odborníkov...

Andrej Mráz v recenzii na *Pytačky* a *Stávku* od A. P. Čechova napísal: „Reč Čechova je básnicky účinná – Gacek ju takú i v preklade podáva."

Vraj „nedivadelný" – Janko Borodáč, režisér Národného divadla, teda naslovovzatý odborník, vysoko oceňuje otcove preklady ako „neobyčajne vhodné pre javiskovú reč". Pri zostavovaní repertoáru Národného divadla sa Janko Borodáč stretával s nedostatkom pôvodnej aj prekladateľskej dramatickej tvorby, preto sa obracal na otca, hľadal v ňom pomocníka pri výbere a zostavovaní repertoáru. V liste z roku 1937 píše: *„Bez Tvojho prekladu nechcem do novej sezóny. Ty nevieš, čo je Tvoja slovenčina pre nás a pre obecenstvo. Nesmieš nám nepomôcť."* V ďalšom liste: *„Mal by si chuť preložiť* Volki i ovci*? Nelám si hlavu, že nie sú v zozname terajšieho repertoáru."*

Janko Borodáč píše o otcových prekladoch, že sú preňho vždy *„briliantíkom, perličkou v náhrdelníku"*. V liste roku 1940 píše: *„A vieš čo, Miklúš môj drahý, keď vezmem originál, spomínam si na Teba... Reč Tvoja, môj drahý. A preto – neodmietni, keď máš kedy, prelož mi* Tri sestry, *prelož."* V nasledujúcom liste dodáva: *„Ty si nikdy neprekladal ako väčšina našich prekladateľov. Lebo neprekladal si ani pre nakladateľstvá, ani pre divadlo. Prekladal si z lásky pre vec, pre svoje duševné uspokojenie a potešenie. Prekladaj* Tri sestry *tak, ako si prekladal a pracoval doteraz."*

Herečka Oľga Borodáčová v článku *Spomienky na moju hereckú činnosť* píše: „Reč v scénickej tvorbe je preveľkým pomáhačom pre herca. (...) V próze pridružuje sa im čistotou, rozmanitosťou a melódiou Mikuláš Gacek."

Richard Blech, ako je evidentné aj z reakcií na otcove preklady, nepoznal Mikuláša Gaceka, jeho tridsaťročnú prekladateľskú a inú tvorbu ani jeho názory na ruskú literatúru a špeciálne na Čechova a Gorkého, ktorých v článku menuje.

Po kritike Richarda Blecha nasledovala reakcia dramaturgičiek ND Kvety Dibarborovej a Viery Mikulášovej v denníku Práca číslo 220 z 11. septembra 1954 pod názvom *Za pravdivú a gramotnú kritiku* s podtitulom *Na okraj recenzie Ujo Váňa* v denníku Smena.

Richard Blech reaguje v článku *Nemožno brániť toho, koho meno nemožno menovať. Odpoveď na článok Kvety Dibarborovej a Viery Mikulášovej* – Smena 25. 9. 1954.

Nakoniec sa angažuje redakcia Smeny a vyvrcholením útokov na Mikuláša Gaceka a dramaturgiu Národného divadla bol článok uverejnený v Smene 11. januára 1955 pod názvom *Odstrániť z našich divadiel preklady M. Gaceka* (ktorý spomína otec v svojich zápiskoch po návrate z gulagu).

Celá KAUZA mala poslednú bodku v Smene 12. februára 1955 v článku pod názvom *Ku Gacekovým prekladom z ruštiny – odpoveď na kritiku.* Píše sa v ňom, že predstavenstvo Slovenského divadelného a literárneho zastupiteľstva sa zaoberalo článkom Smeny *Odstrániť z našich divadiel preklady Mikuláša Gaceka* a rozhodlo sa „zastaviť požičiavanie a rozširovanie rozmnožených prekladov M. Gaceka. (...) Pri vyraďovaní Gacekových prekladov vynára sa otázka, či máme náležitú náhradu..."

K tejto bolestnej téme sa otec vyjadroval aj v odpovedi na list Zory Jesenskej: *„O nerozmyslenom útoku v Smene som sa dozvedel – to už minulo aspoň pol roka, čo som sa vrátil spoza okovaných vrát s nápisom Lasciate ogni speranza voi ch'entrate (Zanechajte všetky nádeje, ktorí sem vstupujete). Mali ten článok moji najbližší odložený, no obávali sa mi ho ukázať, nechceli mi kaliť jasavú radosť zo vzkriesenia. O Vašom mene v tejto súvislosti nebolo medzi mojimi najdrahšími ani reči... Vy možno ani neviete, na aký vysoký piedestál som si Vás vo svojom srdci i vedomí postavil kedysi. Aj dnes, po toľkom časovom odstupe, keď som vo svojom živote prešiel takými otrasnými premenami..."*

V zápiskoch otec píše: „Mohol by som za celou vecou dať bodku, odložiť ad acta. Nespravím to, nemôžem. Kým ešte toto srdce v hrudi rytmicky voľne bije...

Prvé skríženie mečov nastalo už pred troma mesiacmi, v júni 1959, keď mi v Oravskom roľníkovi aj v okresných novinách v Trstenej a v Námestove zakázali uverejniť článok o Hviezdoslavovi v rámci príprav na Hviezdoslavov Kubín... Nasledovala návšteva na sekretariáte strany 24. júna 1959. Vzrušený rozhovor s tajomníkom strany. Koncipovanie aide-mémoire – ach, ako sa mi to nedarilo! Ako tlačiť mechúr do vody...

Aide-mémoire už mám takmer hotový, ale neposielam. Dobre som tušil, že to boli zo strany miestnych potentátov ešte len kvietky, ovocie bude nasledovať.

Teraz stojím zoči-voči najvyššiemu mocipánovi, Ústrednému výboru KSS, čiže – aby som si ani chvíľu nerobil ilúzie. Zoči-voči prvému tajomníkovi strany, všemocnému exponentovi Prahy – Karolovi Bacílkovi.

Ale čo perspektíva! Mám pred sebou koncept aide-mémoiru, treba ho preštylizovať. Aké je to všetko už dnes bledé, nevýrazné, nie slabošské, ale ešte príliš defenzívne. Do novej koncepcie listu – in medias res – nemalo by sa mi zamiešať ani kúsok trpiteľstva – nech je všetko ako z kusa tvrdej žuly hrubým dlátom vytesané. Nemám sa čo obzerať napravo, naľavo, kľučkovať. Väčšmi ma už prigniaviť nemôžu..."

Aj napriek tomu, že bol otec Najvyšším súdom Zväzu sovietskych socialistických republík 27. decembra 1962 rehabilitovaný, neustále musel znášať nielen on, ale celá rodina prenasledovanie, diskrimináciu a príkoria od vtedajších mocipánov...

V ohlasoch otcových priateľov a známych na rehabilitáciu sa ozývajú slová: *„Hoci v očiach nikoho z nás Ťa nikdy nebolo treba rehabilitovať, predsa si viem predstaviť, ako zapôsobí takýto dekrét na nespravodlivosťou doráňanú dušu... Blahoželám Ti a žičím, aby Ťa neopúšťal dobrý pocit zo zadosťučinenia z dobre vykonanej práce, ktorou si prvý z prekladateľov kliesnil na javisku nášho Národného divadla cestu krásnemu, vytríbenému, ušľachtilému slovu našej, do tých čias takej zanedbávanej reči"* (M. Huba).

„Mal som pokušenie vyjadriť Ti jasot nadšenia nad poslanou kópiou úradného rozhodnutia, keby... Keby v celej veci a v okolnostiach, o ktorých píšeš v liste, nebolo toľko krvavej tragiky. Pošli to Zväzu slovenských spisovateľov... Žiada sa to vo víre Solženicyna, Jevtušenka a pod., ba ja to pokladám priamo za povinnosť, aby sa aj takýmto spôsobom búchalo na svedomie ľudí, ktorí zabudli na ľudské vzťahy vtedy, keď mali plné ústa o humanite" (J. Ambruš).

V Kultúre z 25. 3. 1969 bol článok Š. Šugára *Memento pre spoločnosť. O rehabilitácii spisovateľov a literatúry na Slovensku.*

Š. Šugár okrem iného píše: „Štyri a pol naklepanej strany má ‚súhrnná správa o činnosti rehabilitačnej komisie Zväzu slovenských spisovateľov'. Je to oficiálny úradný dokument, ale skrýva sa za ním pohnutých a dramatických 20 rokov slovenskej literatúry, naplnených nejednou tragédiou nielen tvorcov, ale aj diela.

Najtragickejší bol prípad Mikuláša Gaceka, ktorý bol nezákonne uväznený v trestaneckých táboroch v rokoch 1945 – 1955 a po návrate neoprávnene diskriminovaný, čoho dôsledky nesie doteraz. (...) Záverečné vyhlásenie komisie: Nejde len o rehabilitáciu jednotlivých spisovateľov. Ide o postavenie literatúry ako slobodnej umeleckej tvorby, ako súčasti obrodnej socialistickej kultúry. Ide o vytvorenie takých záruk, ktoré vylúčia možnosť diskriminácie literárnych diel."

Otec získal po rehabilitáciách naspäť členstvo vo Zväze slovenských spi-

sovateľov a umožnili mu na sklonku života tvorivé pobyty v Domove slovenských spisovateľov v Budmericiach.

■

Možno určitým zadosťučinením a ďalším pootvorením tvorivej dielne môjho otca bola kniha *Mikuláš Gacek. Päť osudových návratov*, ktorá vyšla koncom roka 2017 v Matici slovenskej. Pri jej písaní som si uvedomila, aké sú jeho myšlienky aktuálne.

Aj napriek tomu, že sa otcovi predsavzatie („Povinný som to spracovať, pre výstrahu budúcim pokoleniam. Mám hlboký citový fond, musí sa mi to podariť.") nepodarilo splniť, veril, že niekedy v ďalekej budúcnosti sa jeho nezverejnené záznamy udalostí, myšlienok a úvah o rozličných témach „dostanú do rúk človeku, čo má oči, aby videl, a sluch, aby počul".

Na otázky jeho priateľov, kedy sa dá do spracovávania svojich zážitkov z desaťročia v gulagoch, otec v poznámkach z roku 1959 reaguje: „Moje zápisky z tohto obdobia budú časom ako známa a banálna kuriozita... Počítať s vnímavým literátom, literárnym vedcom, ktorý sa ujme mojej literárnej pozostalosti, ktorý ma bude adekvátne tlmočiť, dá si s tými haldami popísaného papiera prácu – naivná ilúzia. Nikto nikdy v mojich intenciách moje dumy nenadpradie..."

Pokúsila som sa v knihe *nadpriasť na jeho dumy* a snažím sa ďalej odkrývať bohatstvo myšlienok, ktoré je ukryté v archívoch a korešpondencii. Mám rozpracovanú knihu o gulagoch, ktorú nestihol napísať, mala sa volať *Kľúče od priepasti...* Existuje vyše 200 strán rukopisu z tvorivých pobytov v Domove spisovateľov v Budmericiach, kam sa dostal na sklonku života po rehabilitácii a navrátení členstva vo Zväze slovenských spisovateľov. Sestra Zora Kramerová mala pripravené vo vydavateľstve Petra Hubu otcove zápisky z obdobia, keď bol v Moskve ako kultúrny atašé. Nestihla to dokončiť, predčasne odišla za našimi rodičmi... Pripravujem rozhovory, ktoré som s otcom v mysli imaginárne viedla, potom ako som sa začala intenzívne zaoberať jeho literárnou pozostalosťou. Sú inšpirované stretnutiami s ľuďmi, s ktorými sa spoznal po návrate z desaťročného pekla sovietskych lágrov, a ľuďmi, ktorí oživovali spomienku na otca v svojich stredoškolských, diplomových a dizertačných prácach, v literárnych dielach, štúdiách, článkoch, v rozhlasovom fíčeri a iných reláciách v rozhlase a v televíznom dokumente...

Tvorivá dielňa môjho otca Mikuláša Gaceka nie je len dokladom o prežití neuveriteľného a jedinečného života, ale jeho myšlienky ukazujú silu viery v ľudské dobro, vernosť k poslaniu tvorby ako zmyslu a cieľu života. Pokračovanie v odkrývaní otcovej tvorivej dielne je pre mňa záväzkom a veľkou výzvou.